

Д. П. Соколов
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

О. Д. Соколова
асистент кафедри германської філології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНО РЕЛЕВАНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті обґрунтовується необхідність розширення теоретичної бази, на основі якої слід встановлювати семантичні параметри політично релевантної лексики, а також визначається методологічний підхід, здатний розкрити ці параметри.

Ключові слова: політичний дискурс, мова політики, політична лексика, контекст, семантика.

Постановка проблеми. Попри всю різноманітність думок щодо розподілу лексичних ресурсів німецького політичного дискурсу на ті чи інші групи, загальним для більшості запропонованих дослідниками класифікацій є принцип їхнього структурування. Усі вони залишаються на рівні значення одиначної лексеми, прагнучи пояснити різноманітність політичної лексики наявністю багатьох компонентів значення, аналіз і узагальнення яких дозволили б класифікувати політичну лексику в цілому. Такі класифікації об'єднують прагнення описати ідеологічні відмінності у використанні ресурсів політичної мови виключно на рівні семантики окремої лексеми.

Крім того, класифікація ідеологічної складової політичної лексики тільки засобами класичної лексичної семантики є досить складним завданням: незважаючи на те, що ідеологія знаходить своє відображення в мові, вибір тих або інших лексем часто зумовлений позамовними чинниками, наприклад, позицією мовця, його комунікативною стратегією або ідеологічною установкою. Теорії, засновані головним чином на інструментарії класичної семантики, не дають відповіді на питання, якою мірою семантика політичної лексики (насамперед – ідеологічно навантажених лексичних одиниць, які в класифікації Й. Клейна позначаються як «ідеологічний вокабуляр» [8, с. 7]) зазнає змін під впливом контексту і комунікативних чинників. У результаті ідеологічний вокабуляр як складна в семантичному відношенні (і багато в чому неоднорідна) група політичної лексики вимагає подальшого аналізу із застосуванням сучасних когнітивних теорій.

Аналіз актуальних досліджень і теоретична база. Вже в період становлення політичної лінгвістики вчені зосередили свою увагу не тільки на категоризації політично релевантної лексики (в цьому відношенні основними є класифікації В. Дікманна [6], Г. Штрауса [15] і Й. Клейна [10]), а й на дослідженні причин, що детермінують динамічність семантики політичної лексики, її здатність до модифікування.

Ці властивості багато в чому зумовлені характером розвитку *політичного дискурсу*, який ми розуміємо як своєрідну знакову систему, в якій відбувається модифікація семантики і функцій різних типів мовних одиниць і стандартних мовних дій [3, с. 5–6]. У ньому постійно генеруються нові ідеї та концепції, що вимагають вираження в тому числі за допомогою лексичних засобів, семантичні межі яких часто залишаються нечіткими.

Основною метою повсякденної комунікації є передача інформації: при сприйнятті мовного знака у свідомості комунікантів актуалізується певна інформація, еквівалентна його значенню. Однак у політичній комунікації ця послідовність має дещо інший характер, оскільки обмін інформацією не розглядається в якості основної мети. Навпаки, політична комунікація тільки починається з інформаційного обміну, а її кінцевим пунктом виступає політична мета. Шляхом використання мови в політиці суб'єкти політичного дискурсу пропонують можливі варіанти дій в актуальній ситуації, а обмін інформацією служить тільки для обґрунтування запропонованих варіантів дій [4, с. 129].

Отже, в силу такої особливості політично релевантну лексику слід розглядати як комплексне статусне лексико-семантичне явище політичного дискурсу, план змісту і план вираження якого є нестійкими і схильний до змін на порівняно малому масштабі часу, причому одним із головних факторів, що визначають можливі семантичні зміни, є контекст.

Це підтверджується теоретичними працями Г. Колшанського [1] і С. Меля [12, с. 65–66], згідно з якими конституюванню значення мовного знака в певному контексті властиві такі аспекти:

– по-перше, процес формування семантики мовних знаків взагалі і політично релевантної лексики зокрема багато в чому визначається наявними в актуальному контексті тематичними зв'язками;

– по-друге, ці тематичні зв'язки утворюються в тому числі завдяки використанню інших політично релевантних лексем, між якими виникає семантична взаємодія.

– по-третє, саме на основі семантичної взаємодії відбувається конституювання значення політичної лексики в певному контексті.

У семантичній традиції прийнято розрізняти два варіанти значення – стандартний і контекстуальний [1, с. 49], які також позначаються як тип (нім. *Type-Bedeutung*) і токен (нім. *Token-Bedeutung*), або системне значення і текстове значення відповідно [5, с. 29]. Стандартне значення номінативної одиниці – це значення цієї одиниці як елемента системи мови, абстраговане від будь-яких правил вживання, сформована статична система ознак/сем. Контекстуальне значення номінативної одиниці – це її значення, яке генерується в конкретній комунікативній ситуації за певних правил вживання і в процесі використання мовного знака здатне збагачуватися низкою нових семантичних нюансів.

Проблема полягає в тому, що ця диференціація практично не знаходить відображення в опублікованих дослідженнях політичної лексики [11; 13; 14] та ін. У більшості випадків аналіз одиниць політичного вокабуляру залишається на рівні ізольованої лексеми, якій притаманне тою або іншою мірою конвенціоналізоване стандартне значення. Однак, беручи до уваги неоднорідність і навіть дисгармонію [2, с. 85] політичного дискурсу, наявність ряду часто протилежних точок зору з актуальних питань, множинних дефініцій і інтерпретацій ключових політичних понять, одиниці політичного вокабуляру слід розглядати насамперед на рівні контекстуального значення, що знаходиться під впливом низки лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників.

Мета і завдання обговорення. Представлене обговорення пропонується з метою встановити оптимальний напрямок теоретизації семантики політично релевантної лексики. Для досягнення цієї мети необхідно виконати певні завдання, зокрема: обґрунтувати необхідність розширення теоретичної бази; встановити параметри семантики, що підлягають аналізу на основі цієї теоретичної бази; визначити методологічний підхід, здатний розкрити ці параметри.

Результати дослідження можна продемонструвати на класичному прикладі партійного гасла ХДС / ХСС «*Freiheit statt Sozialismus*». Як системні знаки лексеми «*Freiheit*» і «*Sozialismus*» мають різні набори семантичних ознак, у складі яких відсутні загальні компоненти:

(die) Freiheit: 1. *Zustand, in dem jmd. von bestimmten persönlichen od. gesellschaftlichen, als Zwang od. Last empfundenen Bindungen od. Verpflichtungen frei ist u. sich in seinen Entscheidungen o. Ä. nicht [mehr] eingeschränkt fühlt; Unabhängigkeit, Ungebundenheit.* 2. *Möglichkeit, sich frei u. ungehindert zu bewegen; das Nicht-gefangen-Sein;* 3. *Recht, etw. zu tun; bestimmtes [Vor] recht, das jmdm. zusteht od. das er sich nimmt* [7].

(der) Sozialismus: 1. *(nach Karl Marx die dem Kommunismus vorausgehende) Entwicklungsstufe, die auf gesellschaftlichen od. staatlichen Besitz der Produktionsmittel u. eine gerechte Verteilung der Güter an alle Mitglieder der Gemeinschaft hinzielt ;* 2. *politische Richtung, Bewegung, die den gesellschaftlichen Besitz der Produktionsmittel u. die Kontrolle der Warenproduktion u. -verteilung verfehlt* [7].

Разом із тим у мікроконтексті цього гасла між цими номінативними одиницями виникає предикативний зв'язок (про що сигналізує прийменник *statt*). На відміну від полілексемних слів-програм, які також позначаються як *Schlagwörter* (наприклад, «*Soziale Marktwirtschaft*» в епоху К. Аденауера, «*Agenda 2010*» під час правління Г. Шредера), гасла не є семантичною єдністю, а їхні складові елементи в цілому зберігають своє значення. Однак це не виключає можливості взаємодії та взаємного впливу семантичних систем цих номінативних одиниць. Отже, для отримання належної характеристики їхнього значення необхідно об'єднати компонентний підхід (спрямований на аналіз семантики окремої лексеми) з аналізом предикативних зв'язків між елементами цього гасла.

Кожен із них має певну *значимість* (у сосюровському розумінні). Знання про явище дійсності, що позначається лексемою «*Sozialismus*», багато в чому спираються на знання про інші аналогічні явища, що позначаються лексемами *Kapitalismus*, *Kommunismus*, *Feudalismus* тощо. Загальною ознакою для

цих номінативних одиниць є сема [Sozialordnung]. Що стосується лексеми «Freiheit», то її значимість простежується під час зіставлення з такими номінативними одиницями, як *Gefangen-Sein*, *Unfreiheit*, *Abhängigkeit*. У цьому випадку загальною ознакою є сема [Zustand].

У контексті гасла «*Freiheit statt Sozialismus*» генерується додаткова значимість, яка зачіпає обидва елементи, причому навіть більшою мірою – політичне поняття «Sozialismus».

Значення номінативної одиниці «Sozialismus» піддається епістемологічній реорганізації під впливом семантичного комплексу «Freiheit». Умовою такої реорганізації є наявність відповідного дискурсивного поля, яке також можна розуміти як епістемологічне поле і яке (завдяки імпліцитно закладеному в гасло предикативному зв'язку) дозволяє за допомогою мінімальних мовних засобів активувати нові оцінні семантичні комплекси та деонтичні компоненти (що виражають заклик до дії), які не є властивими стандартному значенню лексеми «Sozialismus» як системного знаку.

Партія ХДС запропонувала це гасло під час виборчої кампанії 1976 року, спрямувавши його на боротьбу проти політики, розпочатої канцлером ФРН від Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) Віллі Брандтом, яка була спрямована на нормалізацію відносин між ФРН і НДР. Лексема «Freiheit» в цьому випадку символізує Західну Німеччину, демократичну форму правління, а також концепцію «вільного західного суспільства». Лексема «Sozialismus», навпаки, виступає як маркер східного блоку, НДР, тоталітарної форми правління з притаманних їй інститутів, діяльність яких обмежує права і свободи громадян. У більш вузькому сенсі лексема «Freiheit» містить відсилання до програми партії ХДС, в той час як лексема «Sozialismus» – відсилання до програми СДПН.

Ані в семантичному ядрі, ані на периферії обох політичних понять «Freiheit» і «Sozialismus» перераховані семантичні ознаки відсутні, натомість вони генеруються шляхом епістемологічної реорганізації, передумови якої були створені в ході певних (мовних і позамовних) дискурсивних подій, в тому числі під час реалізації політики канцлера В. Брандта, а також (як політичного, так і лінгвістичного) протистояння ХДС/ХСС і СДПН.

Недостатність засобів традиційної політичної семантики для аналізу зазначених мовних явищ пояснюються тим, що її засобами не можна пояснити, чому, незважаючи на різні семантичні комплекси лексем «Freiheit» і «Sozialismus», їхня сполучуваність реалізує імпліцитні предикативні зв'язки в описаному гаслі і ці предикативні зв'язки є допустимими в поле німецького політичного дискурсу.

Потрібні пояснення цих процесів, а також відповідні методи дослідження політичних понять може запропонувати тільки когнітивна модель значення – теорія фреймів. У випадку зазначеного гасла «точкою контакту» двох понять «Freiheit» і «Sozialismus» є їхня приналежність до дискурсивної поля (іншими словами – до мережі фреймів) «Gesellschaftssystem / Staatssystem», в спрощеному вигляді – «Gesellschaft / Staat». Зв'язок між «Freiheit» і «Sozialismus» з одного боку і «Gesellschaft / Staat» з іншого боку носить когнітивний характер.

Таким чином, аналіз будь-яких політичних понять, заснований на комбінації традиційних і когнітивних методів дослідження, повинен включати такі аспекти:

1. Аналіз семантичної структури релевантних номінативних одиниць, опис їхнього денотативного, оцінного та деонтичного значення.

2. Дослідження (імпліцитних) предикативних зв'язків між досліджуваними номінативними одиницями і супутніми лексемами, семантика яких впливає на їхнє значення.

3. Опис концептуального поля, мережі взаємозв'язків, що охоплює релевантні номінативні одиниці, а також правил їхнього вживання, дійсних для тих чи інших ідеологічних груп. Це слід розуміти як аналіз відповідних фреймів, слотів і їхніх значень (також позначуваних як «філери», англ. *Fillers* – [9, с. 157; 16, с. 13]).

4. Опис низки дискурсивних подій, що зумовлюють варіативність контекстуального значення політично релевантної лексики. Для цього необхідно розглядати її семантичну структуру і когнітивні процеси, які виникають в тій чи іншій комунікативній ситуації (пункти 1–3). На основі отриманих даних можна буде зробити висновок щодо сталості або мінливості семантичного / епістемологічного / ідеологічного потенціалу релевантних політичних понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. Москва : URSS, 2005. 147 с.
2. Павлова Е.К. Лексические аспекты дисгармонии политического дискурса. *Филологические науки*. 2008. № 1. С. 85–93.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 324 с.

4. Bergsdorf W. Von Adenauer bis Kohl: Fahnenwörter im Spannungsfeld der deutschen Politik. *Fahnenwörter der Politik*. Wien : Böhlau, 1998. S. 127–138.
5. Busse D. Semantik. Paderborn : Fink, 2009. 144 S.
6. Dieckmann W. Deutsch: politisch – politische Sprache im Gefüge des Deutschen / J. Kilian (Hg.). *Sprache und Politik*. Mannheim : Dudenverlag, 2005. S. 11–30.
7. Gallmann P. Duden – die deutsche Rechtschreibung. 27., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Münzberg. 1264 c.
8. Klein J. Wortschatz, Wortkampf, Wortfelder in der Politik. *Politische Semantik*. Opladen : Westdeutscher Verl., 1989. S. 3–49.
9. Klein J. Frame als semantischer Theoriebegriff und als wissensdiagnostisches Instrumentarium // I. Pohl (Hg.). *Interdisziplinarität und Methodenpluralismus in der Semantikforschung*. Frankfurt am Main : Lang, 1999. S. 157–183.
10. Klein J. Grundwortschatz der Demokratie / J. Kilian (Hg.). *Sprache und Politik*. Mannheim : Dudenverl., 2005. S. 128–140.
11. Kuhn F. Begriffe besetzen. Anmerkungen zu einer Metapher aus der Welt der Machbarkeit / F. Liedtke, M. Wengeler, K. Böke (Hg.). *Begriffe besetzen*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1991. S. 90–110.
12. Mehl S. Dynamische semantische Netze. Sankt Augustin : Infix, 1993. 280 S.
13. Panagl O. Politische Konzepte und verbale Strategien. Frankfurt am Main : Lang, 2002. 343 S.
14. Patzelt W. J. Politiker und ihre Sprache / A. Dörner, L. Vogt (Hg.). *Sprache des Parlaments und Semiotik der Demokratie*. Berlin : de Gruyter, 1995. S. 17–54.
15. Strauß G. Der politische Wortschatz. Tübingen : Narr, 1986. 280 S.
16. Ziem A. Frames und sprachliches Wissen. Berlin : de Gruyter, 2008. 485 S.

Д. П. Соколов, Е. Д. Соколова. Теоретические основы семантического анализа политически релевантной лексики. – Статья.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость расширения теоретической базы, на основе которой следует устанавливать семантические параметры политически релевантной лексики, а также определяется методологический подход, способный раскрыть эти параметры.

Ключевые слова: политический дискурс, язык политики, политическая лексика, контекст, семантика.

D. Sokolov, O. Sokolova. Semantic analysis of political vocabulary: theoretical framework

Summary. The article proves the need to expand theoretical basis for determining semantic parameters of politically relevant vocabulary and identifies a methodological approach that can reveal these parameters.

Key words: political discourse, language of politics, political vocabulary, context, semantics.

УДК 811.11'22.44

Ю. В. Шарапановська

аспірант кафедри романо-германської філології

та методики викладання іноземних мов,

директор

Фаховий коледж

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті аналізуються підходи до тлумачення терміна «концепт», а також підходи до його використання в сучасній лінгвістиці. Концепт є сучасним терміном у дефініційному апараті багатьох гуманітарних наук: мовознавства, літературознавства, філософії, лінгвістики, психології, культурології. Більшість мовознавчих підходів до розуміння поняття «концепт» зводяться зазвичай до лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного тлумачення цього явища. Є три основних лінгвістичних підходи до вивчення концепту – когнітивний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний. Усі концепти є структурними ланками, будівельним матеріалом концептосфери певної мови, в якій можна виділити менші утворення. Особистий і культурно-історичний досвід значно розширюють межі формування та сприйняття концептів. Концепт є також маркером мовної картини світу, вбираючи в себе значення слова, особистий і національно-історичний досвід. Мовознавчі підходи до тлумачення поняття «концепт» дають змогу з нових позицій розглядати закономірності та особливості кореляції мови, свідомості та культури.

Ключові слова: концепт, концептосфера, поняття, лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика.